

ARCHIWUM KRYMINOLOGII

Archives of Criminology

Anna Szuba-Boroń ■

Tadeusz Kuczma – polski kryminolog okresu międzywojennego

Tadeusz Kuczma – a Polish criminologist of the interwar period

Abstrakt: Tadeusz Kuczma (1905–1940) był polskim kryminologiem, którego aktywność naukowa i akademicka na Uniwersytecie Poznańskim przypadła na czas dwudziestolecia międzywojennego. W historii kryminologii polskiej został zapamiętany jako postać wybitna. Kryminologię studiował nie tylko w Instytucie Kryminologicznym Uniwersytetu Paryskiego, ale także podczas dwuletniego stażu naukowego w Stanach Zjednoczonych, gdzie współpracował m.in. z Edwinem Sutherlandem, Thorstenem Sellinem, Ernestem Burgessem, Franzem Alexandrem. Kuczma do polskiego dorobku kryminologicznego zdążył wnieść swą habilitacyjną monografię i koncepcję „genetycznego ujęcia przestępstwa”, opierającą się na krytycznej i głębokiej analizie ówczesnej kryminologii, analizie uwzględniającej socjologiczną perspektywę badań kryminologicznych podejmowanych przez socjologów z Uniwersytetu Chicagowskiego.

Słowa kluczowe: Tadeusz Kuczma, kryminologia, historia polskiej kryminologii, genetyczne ujęcie przestępstwa

Abstract: Tadeusz Kuczma (1905–1940) was a Polish criminologist whose scientific and academic work at the University of Poznań coincided with the interwar period. In the history of Polish criminology, he is remembered as an outstanding figure. He studied criminology not only at the Institute of Criminology of the University of Paris, but also during a two-year research internship in the United States, where he collaborated with such scientists as Edwin Sutherland, Thorsten Sellin, Ernest Burgess and Franz Alexander. Kuczma's contribution to Polish criminology consists mainly in the monograph he wrote for his habilitation and the concept of the 'genetic approach to crime,' which is based on a critical and profound analysis of the contemporary state of criminology and takes into account the sociological perspective of criminological research undertaken by sociologists from the University of Chicago. Apart from a few mentions, Kuczma remains generally unknown in Polish criminology. This paper presents the profile and criminological views of Tadeusz Kuczma.

Keywords: Tadeusz Kuczma, criminology, history of Polish criminology, genetic approach to crime

Wstęp

Jeden z najwybitniejszych kryminologów europejskich XX wieku Leon Radzinowicz¹ we wspomnieniach *Adventures in criminology* (Radzinowicz 1998) pisanych już u kresu życia przypomniał niewymienione z nazwiska dwie ważne dla polskiej kryminologii międzywojennej postaci. Choć przedstawił je tylko opisowo, bez trudu można odszyfrować, iż chodziło o Stanisława Batawię² i Tadeusza Edmunda Kucznię. Tę ostatniego Radzinowicz charakteryzuje jako zdolnego, młodego naukowca, którego wysłano na stypendium do Stanów Zjednoczonych do socjologa i kryminologa Edwina Sutherlanda (Radzinowicz 1998). W rzeczywistości Kuczma wyjechał w 1933 roku na staż finansowany przez Fundację Rockefellera, przerywając pracę w poznańskiej prokuraturze i na Uniwersytecie Poznańskim. W Stanach Zjednoczonych, jak wynika z danych Fundacji Rockefellera³, zetknął się z najważniejszymi dla ówczesnej kryminologii amerykańskiej, a poniekąd także światowej, postaciami: Edwinem Sutherlandem, Thorstenem Sellinem, Ernestem Burgesssem, Franzem Alexandrem (Rockefeller 1933–1935).

W Polsce pierwszych kilku dekad XX wieku kryminologia nie rozwijała się intensywnie i była, jeśli nie liczyć medyka sądowego Leona Wachholza (Wachholz 1894a; 1894b; 1894c; 1922; 1927; 1937), uprawiana przede wszystkim przez prawników – karnistów, w tym głównie Juliusza Makarewicza i asystenta Bronisława Wróblewskiego, Witolda Świdę oraz asystenta Wacława Makowskiego – Stanisława Batawię, Adama Ettingera, a później (po 1929) także przez niemogącego znaleźć zatrudnienia na publicznych uczelniach Leona Radzinowicza. Ten z rozgoryczeniem wspominał, że mimo pięciu uniwersytetów, w których mocno ugruntowane było prawo i postępowanie karne, na niewielu wydziałach zajmowano się wówczas kryminologią. Na uniwersytetach: Jagiellońskim, Warszawskim, Jana Kazimierza we Lwowie czy na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 30. XX wieku nie prowadzono zajęć z kryminologii (Szuba-Boroń 2021: 237 i n.; Widacki 2021; Widacki et al. 2022: 411–417). Jedynie na Uniwersytecie Poznańskim od 1925 roku prowadzono seminarium Prawa i Procesu Karnego oraz „innych nauk kryminolo-

¹ Leon Radzinowicz (Rabinowicz) (1906–1999) – wybitny polski i brytyjski kryminolog, prawnik, twórca i wieloletni kierownik Instytutu Kryminologii na Uniwersytecie w Cambridge, autor m.in. *In Search of Criminology* (1961), *Ideology and Crime* (1966), *Adventures in Criminology* (1999).

² Stanisław Batawia (1898–1980) – polski prawnik i kryminolog, lekarz, redaktor „Archiwum Kryminologicznego”, autor m. in. *Wstępu do nauki o przestępcy* (1931), *Wpływ ostatniej wojny na przestępczość nieletnich* (1948), *Proces społecznego wykołajania się nieletnich przestępców* (1958).

³ W artykule wykorzystano nieanalizowane dotąd materiały archiwalne dokumentujące pobyt badawczy Tadeusza Kuczmy w Stanach Zjednoczonych (RF RG 10.2 HUM-POLAND, Box 5, Kuczma, S56), po raz pierwszy także publikowany jest wizerunek Tadeusza Kuczmy.

gicznych”, kierowane przez prof. Józefa Bossowskiego, prawnika i historyka prawa⁴, który zresztą był przełożonym Kuczmy na Uniwersytecie (szerzej m.in. Cyprian 1958; Kwiatkowska-Wójcikiewicz 2016). Nie można też nie wspomnieć o pierwszej Katedrze Kryminologii utworzonej już w roku 1922 na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej, później przekształconej w latach 30. XX wieku w Instytut Kryminologiczny⁵. Twórcą tego pierwszego w Polsce instytutu kryminologicznego był Adam Ettinger⁶, prawnik uwzględniający marksistowską, socjologiczną optykę w podejściu do zagadnień kryminologicznych (Janicka 2016; Widacki 2020). Radzinowicz, zatrudniony od początku lat 30. XX wieku na stanowisku prywatnego docenta w Wolnej Wszechnicy Polskiej zajmował się kryminologią empirycznie, pozostawiając prace opisujące na podstawie statystyk policyjnych przestępczość w Polsce w okresie międzywojennym (Widacki 2021), a po II wojnie światowej utworzył Instytut Kryminologii na Uniwersytecie w Cambridge, gdzie pracował do końca życia. Wspomniana wyżej, dość surowa, opinia Radzinowicza dotycząca początków polskiej kryminologii nie jest rzecz jasna wyłączną, ale też przyznać należy, że nie był on nazbyt pesymistyczny, wspominając klimat towarzyszący jej początkom w Polsce. Poświęcono temu zagadnieniu co najmniej kilka odrębnych opracowań (por.: Nelken 1983a; Nelken 1983b; Janicka 2016; Widacki 2020; Widacki 2021; Widacki et al. 2022), natomiast poza kilkoma ogólnymi wzmiankami (Lernell 1973; Meisel 1983; Janicka 2016; Widacki et al. 2022), życiorys Tadeusza Kuczmy i jego kryminologiczna aktywność pozostają jednak w kryminologii polskiej na ogół nieznanymi. Być może tak jest ze względu na jego krótką naukową działalność, tragicznie przerwana po wybuchu II wojny światowej. Wydana w 1939 roku monografia „Genetyczne ujęcie przestępstwa” jest w informacjach o Kuczmie określana jako „jedno z najwybitniejszych osiągnięć polskiej kryminologii okresu międzywojennego” (Prokuratura Krajowa 2020). Nie bez znaczenia były doświadczenia Kuczmy zdobyte podczas zagranicznych naukowych podróży, szczególnie jego nieopisywanego dotąd szerzej dwuletniego stażu w Stanach Zjednoczonych, podczas którego wiedzę kryminologiczną czerpał od najwybitniejszych przedstawicieli nurtu socjologicznego w kryminologii. Próba odtworzenia jego amerykańskiej podróży naukowej odgrywa istotne znaczenie w biografii i kryminologicznej aktywności Kuczmy.

Celem artykułu jest zatem próba przybliżenia biografii i dorobku kryminologicznego Tadeusza Kuczmy oparta na nieanalizowanych dotąd, zachowanych archiwaliach poznańskiej prokuratury, kilka zaledwie dokumentów osobowych

⁴ Józef J. Bossowski (1882–1957) był prawnikiem i historykiem prawa, przez wiele dekad kierownikiem katedry prawa karnego na Uniwersytecie Poznańskim.

⁵ W 1921 roku powstało Polskie Towarzystwo Kryminologiczne, rok później Katedra Kryminologii na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej, w miejsce której w 1932 r. utworzono Instytut Kryminologiczny Wolnej Wszechnicy Polskiej (Nelken 1983).

⁶ Adam Ettinger (1878–1934) – polski prawnik, kryminolog, twórca Instytutu Kryminologicznego na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej, autor m.in. monografii *Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii* (1924), *Przestępczość w świetle badań kryminologicznych w wieku XIX*, „Prawda” (1901).

Kuczmy z archiwum Uniwersytetu Poznańskiego oraz dokumenty sprawozdawcze Archiwum Fundacji Rockefellera z amerykańskiego stażu naukowego Kuczmy w Stanach Zjednoczonych w latach 1932–1933.

1. Biografia Tadeusza E. Kuczmy w świetle danych archiwalnych

Tadeusz Edmund Kuczma urodził się 20 czerwca 1905 roku w Gnieźnie. Jego rodzicami byli Tomasz Kuczma, który był krawcem i Anna (Alina) z domu Balcerzak (Kuczma 1933: 30; Meisel 1983: 390). Kuczma z rodzicami mieszkał przy ul. Wawrzynieckiej 29. W 1923 roku ukończył Państwowe Gimnazjum Gnieźnieńskie, studia prawnicze odbył w latach 1923–1927 na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego, równolegle (w latach 1925–1928) studiując także ekonomię. W 1927 roku Kuczma został mianowany aplikantem sądowym Sądu Apelacyjnego w Poznaniu. Rok później na okres dziewięciu miesięcy przydzielono go do Sądu Okręgowego, gdzie 1 września 1928 roku został przyjęty na etat, choć już w listopadzie udzielono mu rocznego urlopu naukowego „w celu kontynuowania studiów za granicą” (Tadeusz Kuczma 1933–1935: 5). Wyjechał wówczas jako stypendysta Zarządu Funduszu Kultury Narodowej⁷ do Paryża, gdzie zapisał się na studia w Instytucie Kryminologicznym Uniwersytetu Paryskiego, uzyskując po ich ukończeniu w 1929 roku dyplom „nauk kryminologicznych sekcji prawa karnego”. Po powrocie w 1929 roku Kuczma kontynuował aplikację i został przydzielony do Prokuratury Sądu Okręgowego w Poznaniu, gdzie od 1 listopada ponownie przyjęto go na etat. W 1930 roku uzyskał stopień doktora praw na Uniwersytecie Poznańskim, na podstawie pracy „Przestępstwa zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii” (Kronika UP 1932: 192). Pracę uznano za wybitną, została bowiem przez prof. Jana Sajdaka – ówczesnego rektora – nagrodzona srebrnym medalem Rektora Uniwersytetu Poznańskiego (Kronika UP 1933: 4).

31 października 1930 roku Tadeusz Kuczma złożył przed komisją egzaminacyjną przy Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu egzamin sądowy z wynikiem dobrym. Wówczas został mianowany asesorem sądowym w okręgu Sądu Apelacyjnego w Poznaniu i na własną prośbę przydzielony do „służby w okręgowym urzędzie prokuratorskim”, gdzie 6 grudnia złożył przysięgę urzędniczą (Akta osobowe Prokuratury 1931: 5).

W 1931 roku otrzymał nominację na podprokuratora (Akta osobowe Prokuratury 1931: 35; Korespondencja Prokuratora 1931: 25, 27; Kuczma 1931: 29; Kalendarz informator 1934: 139), przy czym oceniono go jako „wykazującego się wybitną

⁷ Kuczma w pierwszym roku działania Funduszu Kultury Naukowej (1928–1929) otrzymał wśród 21 stypendystów w roku 1928/1929, stypendium naukowe z dziedziny nauk społecznych i prawnych, na wyjazd na studia za granicę. W tym gronie był również dr Witold Świda (Pierwsze Sprawozdanie 1931: 94).

znajomością ustawodawstwa, bardzo zdolnego, pracowitego i sumiennego referenta, którego zachowanie w służbie, jak i poza służbą jest bez zarzutu” (Korespondencja Prokuratora 1931: 25). 19 marca 1938 roku decyzją Prezydenta RP (RP 3858/38) został wiceprokuratorem (Korespondencja SA 1938: 56).

Fot. 1. Tadeusz Edmund Kuczma

Źródło: Zbiory Archiwum Akt Nowych, Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów

i komorników. Kuczma Tadeusz, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970

Od 1929 roku Kuczma był także zatrudniony na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego jako starszy asystent przy seminarium prawa i procesu karnego oraz innych nauk kryminologicznych prof. Józefa Bossowskiego.

Stale współpracował z poznańskim „Ruchem Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym”, recenzując prace z zakresu „prawa karnego, procesu karnego i innych prac kryminologicznych”⁸, także podczas stażu w Paryżu i innych zagranicznych

⁸ Recenzje prac: Pella Vespasien V., *Vers lunification du droit péral par la création d'un Institut international aupres de la Société des Nations*, Paris: Sirey, 1928; Simonin C., *L'état d'ivresse, son importance judiciaire, son diagnostic médico-légal*, Paris: Sirey 1928; Schneersohn F., *Neue Wege der Sozialpsychologie. Heft 1. Beiträge zur Massenpsychologie*. Halle: Marhold 1928 [RPEiS 1929 9(2)]. Recenzje prac: Lange J., *Verbrechen als Schicksal*, Lipsk 1929; Nelken S. *Publikum und Verbrechen (Praktische Ratschläge für den Selbstschutz)*, Berlin: R. Mosse 1928 [RPEiS 1929 9(4)]; Kuczma T., rec. Sokalski Włodzimierz: *O wykonalności zagranicznych wyroków karnych*, Warszawa 1929; Kuczma T., rec. Rozengart Eugène: *Le Crime comme produit social et économique*. Paris: Jouve 1929 (praca dotyczy problemu przestępczości w optyce doktryn socjalistycznych); Kuczma T., rec. Wulf fen Erich: *Irrwege des Eros. Hellerau bei Dresden: Avalun-Verlag* [RPEiS 1930 4]; Kuczma T., rec. Dworzak Ludwik: *Stan cywilny jako przedmiot ochrony karnej*. Lwów: Pierwsza Związkowa Drukarnia 1931 [RPEiS 1932 12(2)]; Kuczma T., rec. Lenz Adolf, Seelig Ernst, Kalmann Heinrich, Müller Gustaw,

wyjazdów naukowych.

Z informacji przekazanej przez redakcję „Ruchu Prawniczego, Ekonomicznego i Socjologicznego” wiadomo, że „dr. Kuczma nadesłał szereg recenzji z literatury zagranicznej, napisanych w czasie podróży naukowej do Anglii, Francji i Niemiec” (Przegląd piśmiennictwa 1932: 867). Recenzje były bardzo obszerne, krytyczne. Recenzował także swoich współczesnych kolegów – kryminologów: francuskojęzyczną pracę Rabinowicza (Kuczma 1931), czy „Wstęp do nauki o przestępcy” Batawii (Kuczma 1932).

W 1932 roku Tadeusz Kuczma otrzymał stypendium Fundacji Rockefellera, umożliwiające mu wyjazd do Stanów Zjednoczonych „zwłaszcza Chicago i Bostonu (ośrodków szkoły naukowej psycho-socjologicznej)” (Kronika Zakładu 1933: 110), gdzie zamierzał studiować etiologię przestępczości na tle psychologicznym i socjologicznym (Rockefeller 1933–1935)⁹. Celem tego stypendium było uczynienie „kroku naprzód w kierunku profesury” (Rockefeller 1933–1935). Pobyt badawczy, który rozpoczął się 1 stycznia 1933 roku po pierwszym roku był przedłużony jeszcze na jeden rok¹⁰. W Chicago zamieszkał w International House (1414 East 59th St., Chicago) (Kuczma 1933: 46), powstałym w 1924 roku dzięki wsparciu Johna D. Rockefellera. International House do dnia dzisiejszego jest miejscem zamieszkania i współpracy międzynarodowej stypendystów, naukowców, studentów, a szerszej

Pokorn Alfred: Mörder. Graz: Moser's Verlag 1931; Noack Wiktor: Das soziale Sexualverbrechen. Schriften zur Psychologie und Soziologie von Sexualität und Verbrechen. Band III. Stuttgart: Püttmann 1932; Plaut Paul: Psychologische Gutachten in Strafprozessen. Leipzig: Bartz 1932; Kuczma T., rec. Parry L.A.: Criminal Abortion. London: John Bale Son3 & Danielsson 1932; Kuczma T., rec. Seaton Wagner Margaret: The Monster of Düsseldorf. The life and trial of Peter Kürten. London: Faber & Faber Limited 1932; Kuczma T., rec. Willemse W.A.: Constitution Types in Delinquency. London: Kegan Paul, Trench, Trubner 1932 [RPEiS 1932 12(4)]; Kuczma T., rec. Pflugk Brigitte: Gestörte Familiengemeinschaft. Berlin Springer 1936 w Zeitschrift für Kinderforschung 45. Band 2. Heft, s. 37–133 [RPEiS 1938 2]; Kuczma T., rec. Mikliszański Kopek: Le Droit pénal international d'après la législation polonaise, Paris: Recueil Sirey, 1935 [RPEiS 1937 2]; Kuczma T., rec. Exner Franz: Kriminalistischer Bericht über eine Reise nach Amerika. Berlin und Leipzig: Walter und Gruyter & Co. 1935 [RPEiS 1937 2]; Kuczma T., rec. Karpman Ben: Case Studies in the Psychopathology of Crime, Washington 1933 [RPEiS 1936 16(2)]; Kuczma T., rec. Wertham Frederica. Wertham Florence: The Brain as an Organ. Its Post-mortem Study and Interpretation. New York: Macmillan Company 1934; Kuczma T., rec. Halpern Irving W., Stanislaus John N., Botein Bernard: The Slum and Crime. A Statistical Study of the Distribution of Adult and Juvenile Delinquents in the boroughs of Manhattan and Brooklyn. New York: New York City 1934 [RPEiS 1935 15(4)].

⁹ Z dokumentów Fundacji Rockefellera wynika, że Kuczma planował studiować zasady odpowiedzialności kryminalnej i reform penalnych z socjologicznego i psychologicznego punktu widzenia (Rockefeller 1933–1935).

¹⁰ Według archiwaliów The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation Kuczma podróżował do Ameryki statkiem SS President Roosevelt, z portu Le Havre we Francji. Według *Listy pasażerów*, była to pierwsza jego podróż do Ameryki. Jako miejsce docelowe podał nowojorski adres Fundacji Rockefellera: 61 Broadway NY. Zadeklarował znajomość czterech języków: polskiego, angielskiego, francuskiego oraz niemieckiego. Ellis Island to wyspa w porcie Nowego Jorku, gdzie imigranci przybywający do Nowego Jorku byli przesłuchiwani przez urzędników oraz przechodzili procedurę przyjęcia ich w nowym kraju.

społeczności Chicago służy jako centrum międzynarodowej wymiany kulturalnej.

Starając się o przedłużenie pobytu w Stanach Zjednoczonych i zgodę na zwolnienie od zajęć prokuratorskich wyjaśniał, że w pierwszym roku stypendium prowadził badania na terenie miasta Chicago i w zakładzie karno-poprawczym w St. Charles „uwzględniając przede wszystkim problem przestępczości wśród ludności polskiej oraz starając się wyjaśnić wpływ rasy w etiologii przestępstw” (Kuczma 1933: 45). W ramach badań dotyczących „różnic rasowych w natężeniu przestępczym” Kuczma wyjechał na cztery miesiące do południowych stanów, gdzie planował skupić się na ludności chińskiej i japońskiej w Kalifornii, meksykańskiej w Teksasie oraz indyjskiej w stanie Colorado. Równoległe z prowadzonymi badaniami zwiedzał instytucje karne w Illinois, Tennessee, Alabamie, Luizjanie, Georgii oraz Karolinie Północnej (Kuczma 1933: 44–46).

Archiwalia Fundacji Rockefellera pozwalają odtworzyć przebieg amerykańskiego stażu naukowego Kuczmy. W ciągu pierwszych dni pobytu w Nowym Jorku był pod opieką Thorstena Sellina¹¹, który w latach dwudziestych podobnie jak Kuczma studiował kryminologię w Instytucie Kryminologii Uniwersytetu Paryskiego (Shank 1978). Odwiedził więzienie Sing Sing oraz Bureau of Social Hygiene i Uniwersytet w Nowym Jorku. Więzienie Sing Sing, znajdujące się na północ od Nowego Jorku, było wówczas i jest nadal amerykańskim więzieniem o najsurowszym rygorze. Więzienie funkcjonujące od 1826 roku w czasach pobytu Kuczmy było znane z wykonywanych tam egzekucji kary śmierci (wykonywano je tam do 1963 roku). Biuro Higieny Społecznej (*Bureau of Social Hygiene*) zostało założone w 1911 roku. Pomysłodawcą powołania takiej instytucji zajmującej się problemami społecznymi, m.in. prostytutką, narkotykami, przestępczością nieletnich czy korupcją, był John D. Rockefeller, Jr., a impulsem do jej utworzenia było doświadczenie udziału w dochodzeniu w Nowym Jorku w sprawie przymusowej prostytutki. Biuro zajmowało się początkowo przede wszystkim badaniem prostytutki w Nowym Jorku, jej wpływem na młode kobiety. Zajmowano się również edukacją seksualną, a także publikowaniem materiałów dotyczących zdrowia seksualnego. Kryminologia była głównym kierunkiem zainteresowań badawczych Biura w latach 1929–1933. Wówczas prowadzone przez Biuro działania dotyczące problemów seksualnych, a także badań endokrynologicznych, przejęła Fundacja Rockefellera (Rockarch).

Następnie ponad rok Kuczma spędził w Chicago pod opieką wybitnych przedstawicieli przeżywającej swój najlepszy okres Szkoły Chicagowskiej: Edwina Sutherlanda i Ernesta Burgessa. Z zapisków sprawozdawczych pracownika Fundacji Rockefellera wiadomo, że Kuczma chciał „zapoznać się z czynnikami antropologicznymi i psychologicznymi w kryminologii, a także planował odbyć podróż na Południe, która obejmowałaby Nowy Orlean, Tuskegee, Hampton, Nashville i Waszyngton jako punkty studiów” (Rockefeller 1933–1935). Rzeczywiście planowaną podróż odbył. Od początku czerwca do września realizował

¹¹ Thorsten Sellin (1896–1994) – amerykański socjolog i kryminolog szwedzkiego pochodzenia, autor teorii konfliktu kultur.

punkt po punkcie zamierzone plany. W Nashville, gdzie odwiedzał Fisk University, spotkał się z socjologiem, prof. Edwardem Frasierem¹². To spotkanie było z pewnością dla Kuczmy cenne ze względu na zainteresowania badawcze Frasiera, który rok wcześniej obronił doktorat będący jedną z pierwszych prac socjologicznych poświęconych Afroamerykanom. Na podstawie tej rozprawy doktorskiej w 1939 roku wydana została monografia *The Negro Family in the United States*, nagrodzona później jako najbardziej znacząca praca w zakresie stosunków rasowych. Wiadomo, że Kuczma odwiedził także wiele innych uczelni i instytucji, m.in. Uniwersytet w Tuskegee, Wydział Socjologii i szkołę pracy socjalnej na Uniwersytecie w Tulane (w „Genetycznym ujęciu przestępstwa” Kuczma przytacza tezy niepublikowanej pracy magisterskiej Elizabeth Barnett obronionej na tymże uniwersytecie „*Study of boys committed by Juvenile Court to the Municipal Boys Home from January 1. 1930 through June 30. 1932*”).

Od września 1933 do marca 1934 roku Kuczma wznowił studia na Uniwersytecie w Chicago pod opieką Sutherlanda. W tym czasie także na Uniwersytecie Northwestern w Chicago spotkał się z profesorem Franzem Alexandrem i antropologiem Melvillem Herscovitzem¹³. Emigrant z Węgier, Franz Alexander, był kryminologiem o orientacji psychoanalitycznej, a więc był w jawnej opozycji do socjologicznej orientacji kryminologii szkoły chicagowskiej. W czasie pobytu Kuczmy w Stanach Zjednoczonych Alexander był także dyrektorem Instytutu Psychoanalizy w Chicago. Drugi rok amerykańskich studiów Kuczmy obfitował w kolejne spotkania naukowe. Odwiedził on uniwersytety w Denver (w maju 1934 roku), w Berkeley (gdzie Kuczma spędził kilka miesięcy od maja do sierpnia 1934 roku, pod opieką profesora Augusta Vollmera¹⁴), Uniwersytet Południowej Kalifornii w Los Angeles (w sierpniu 1934 r., pod opieką założyciela Wydziału Socjologii USC Emory’ego S. Bogardusa¹⁵), Harvard University (grudzień 1934 r.), Yale University, Columbia University

¹² Edward Franklin Frasier (1894–1962) amerykański socjolog, pierwszy czarnoskóry prezydent Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego.

¹³ Melville J. Herscovitz (1895–1963) – amerykański antropolog i afrykanista, twórca pierwszych w Ameryce interdyscyplinarnych studiów afrykanistycznych utworzonych w 1948 roku na Uniwersytecie Northwestern.

¹⁴ August Vollmer (1876–1955) – uprzednio szef policji w Berkeley w Kalifornii i czołowa postać w rozwoju wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych w Stanach Zjednoczonych na początku XX wieku, nazywany „ojcem nowoczesnej policji”. Vollmer jako weteran wojenny wprowadzał w policji reformy odzwierciedlające jego doświadczenia wojenne, m.in. militaryzując w większym stopniu policję, ale też usprawniając jej działanie na wielu płaszczyznach. Jako pierwszy w pracy policyjnej wykorzystał poligraf, będąc protektorem Johna A. Larsona – amerykańskiego pioniera badań poligraficznych. W 1932 roku odszedł z policji i objął stanowisko na Wydziale Nauk Politycznych Uniwersytetu Kalifornijskiego, gdzie założył Szkołę Kryminologii (w założeniach Vollmera wspierającą rozwój i profesjonalizację policji poprzez naukę m.in. kryminologii, psychiatrii, toksykologii), a w 1941 roku odegrał kluczową rolę w utworzeniu Amerykańskiego Towarzystwa Kryminologicznego.

¹⁵ Emory S. Bogardus (1882–1973) – socjolog amerykański, profesor Uniwersytetu Południowej Kalifornii w Los Angeles, zajmował się psychologią grup społecznych, problematyką rasową w Stanach Zjednoczonych, autor skali dystansu społecznego (tzw. skali Bogardusa) wykorzystywanej w badaniach społecznych.

(gdzie był pod opieką profesora prawa Raymonda Moleya) (Rockefeller 1933–1935). W grudniu 1934 roku na Uniwersytecie Harvarda Kuczma spotkał się z kryminologiem Sheldonem Glueckiem. Od października 1934 roku współpracował ponownie z Williamem Thomasem, współautorem (z Florianem Znanięckim) fundamentalnej pracy „Chłop polski w Europie i Ameryce”¹⁶, która dała podstawę teorii dezorganizacji społecznej. W maju 1934 roku Kuczma współpracował z dr. Williamem Healy’em, prowadzącym również wspólne badania z Franzem Alexandrem. William Healy był brytyjsko-amerykańskim psychiatrą i kryminologiem, który z psychoanalizą Freuda zetknął się podczas studiów europejskich w latach 1906–1907 w Wiedniu, Londynie i Berlinie, a po powrocie do Stanów Zjednoczonych wykorzystywał psychoanalizę w praktyce. Zajmował się on głównie przestępczością nieletnich. Do jego badań w tym zakresie odwoływał się Tadeusz Kuczma, dzieląc przychyłność Healy’ego dla wieloczynnikowej teorii przyczyn przestępczości. To podejście stało się główną podstawą kryminologicznej koncepcji Kuczmy „genetycznego ujęcia przestępstwa” wyłożonej później w jego wydanej w 1939 roku pracy pod takim właśnie tytułem. To właśnie badania prowadzone w Child Guidance Clinic w Bostonie przez Healy’ego i jego drugą żonę Augustę Bronner były przez Kuczme przedstawiane w „Genetycznym ujęciu przestępstwa” niemal jako modelowy przykład systematycznych badań genetycznych. Krytycznie natomiast oceniał pracę Sheldona i Eleonory Gluecków – również zajmujących się przestępczością nieletnich, którzy realizowali badania, opierając się w głównej mierze na analizie statystyczno-kryminalnej i nie wnikając w „mechanizm wewnątrz osobowościowy jednostek należących do analizowanych grup przestępczych” (Kuczma 1939: 149–150). To podejście Gluecków było też przyczyną ich sporu z Sutherlandem, na co w polskiej literaturze zwrócił niedawno uwagę Wojciech Zalewski (Zalewski 2020: 114–115). Spór ten dotyczył przede wszystkim metody prowadzonych badań.

12 stycznia 1935 roku Tadeusz Kuczma po powrocie z amerykańskiego stażu zgłosił się z powrotem do służby w prokuraturze (Korespondencja Prokuratora 1935: 51), awansując w 1938 roku na stanowisko wiceprokuratora Sądu Okręgowego w Poznaniu. Ten wpis w aktach osobowych biura personalnego Ministerstwa Sprawiedliwości jest ostatnim zapiskiem dotyczącym kariery prokuratorskiej Kuczmy (Korespondencja Prokuratora 1938: 58, 59).

W latach 1935–1937 Kuczma odbył także naukowe podróże do Bułgarii, Jugosławii oraz Francji, badając „czynniki sprawcze działań przestępczych w różnych warunkach cywilizacyjnych” (Meisel 1983: 391).

Po wybuchu wojny został on jako prokurator aresztowany przez gestapo w listopadzie 1939 roku i osadzony w Forcie VII (wedle danych Prokuratury Krajowej aresztowano go 28 października 1939 r. (Prokuratura Krajowa 2020).

Wiadomo, że podstawą jego aresztowania było oskarżenie: „Aufständischer, hat sich deutsch feindlich betaetigt” (powstaniec, działał w duchu antyniemieckim,

¹⁶ *Chłop polski w Europie i Ameryce* autorstwa Floriana Znanięckiego i Williama Thomasa jest jedną z klasycznych pozycji socjologicznych, po raz pierwszy pięcioletnia monografia wydana została w 1918 roku w Stanach Zjednoczonych (*The Polish Peasant in Europe and America*).

nazwiska świadków Lange i Vogel) [aresztowany na podstawie doniesień tych świadków – przyp. ASB] (Olszewski 1974: 595). Ze wspomnień chirurga, profesora Kazimierza Nowakowskiego¹⁷ wiadomo, że Kuczma w Forcie VII przebywał w celi nazywanej „Professorenzelle” razem z innymi pracownikami Uniwersytetu (m.in. prof. Kalandykiem¹⁸, inż. Cybichowskim¹⁹, art. malarzem Smoguleckim²⁰, drem Rydlewskim²¹, prof. Paczkowskim²². Nowakowski wspominał, że cela, w której przebywał Kuczma mieściła ponad trzydzieści osób, nie miała okna, więźniowie nie byli wyprowadzani na spacer przez cztery czy sześć tygodni (co w przypadku Kuczmy oznacza większą część jego pobytu w Forcie) (Bossowski et al. 1955).

Kuczma zmarł 6 stycznia 1940 roku (Olszewski 1974: 87)²³. Według listy osób zmarłych w Forcie przekazanej przez Gestapo w sierpniu 1940 roku przyczyną jego śmierci było „osłabienie serca” (Olszewski 1974), jednak we wspomnieniach osób, którym udało się przeżyć wojnę wskazuje się, że Kuczma, ale także prof. Paczkowski, prof. Kalandyk zostali zamęczeni wymyślnymi torturami stosowanymi przez gestapowców, w trakcie jednej z nich nazywanej „wycieczką w Karpaty”, a polegającej na zmuszaniu więźniów do „wdrapywania się na zlodowaciały lub błotnisty stok wałów fortu a następnie do zjeżdżania z niego na brzuchu względnie na plecach głową w dół; ćwiczenia takie, powtarzane wielokrotnie, wywoływały w konsekwencji odmrożenia rąk i nóg lub bardzo bolesne uszkodzenia paznokci” (Marczewski 1972: 50).

¹⁷ Kazimierz Bonawentura Nowakowski (1879–1952) – chirurg, pułkownik lekarz Wojska Polskiego, profesor Uniwersytetu Poznańskiego.

¹⁸ Stanisław Kalandyk (1885–1940) – fizyk, wykładowca Uniwersytetu Poznańskiego, od lat 20. XX wieku do wybuchu II wojny światowej był organizatorem jedynej w ówczesnej Polsce Zakładu Fizyki na wydziale lekarskim, był też autorem pierwszych podręczników fizyki dla lekarzy i biologów. Zakład Fizyki dysponował stacją radiową, profesor został aresztowany przez Gestapo oskarżony o kontakty z Anglią za pośrednictwem tej stacji, osadzony w Forcie VII, gdzie zmarł z powodu „osłabienia obiegu krwi”.

¹⁹ Stefan Cybichowski (1881–1940) inżynier, architekt, radny Rady Miejskiej, rozstrzelany 6 stycznia 1940 roku – tego samego dnia, gdy zmarł Kuczma, przy próbie ucieczki.

²⁰ Stanisław Smogulecki (1886–1939) – artysta malarz i uczestnik powstania wielkopolskiego, autor unikatowych fresków wzorowanych na włoskim stylu quattrocento odkrytych w gnieźnieńskiej komendzie policji, gdzie wcześniej istniała kaplica szpitalna.

²¹ Celestyn Rydlewski (1875–1940) – doktor medycyny, rozstrzelany po uprzednim wyroku śmierci w Forcie VII.

²² Romuald Paczkowski (1878–1940) – prawnik, adwokat, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, radny Poznania także Przewodniczący Rady Miasta, zmarł rozstrzelany przy próbie ucieczki, tego samego dnia co T. Kuczma.

²³ Pierwsza lista zmarłych w Forcie VII więźniów została przekazana przez Gestapo w sierpniu (08.08) 1940 r.

2. Kryminologiczna koncepcja „genetycznego ujęcia przestępstwa” Tadeusza Kuczmy

Dorobek naukowy Kuczmy z całą pewnością był doceniany i szanowany przez współczesnych mu kryminologów, a także przywoływany w powojennych podręcznikach kryminologii (Świda 1977: 29, 242; Hołyst 1979; Tyszkiewicz 1983; Ostrowska, Wójcik 1986)²⁴. Leszek Lernell pisał, podsumowując kryminologiczny dorobek polski międzywojennej, że

„bezpośrednio przed wojną ukazało się kapitalne dzieło *Genetyczne ujęcie przestępstwa* T. Kuczmy, adiunkta Uniwersytetu Poznańskiego (...), które w literaturze polskiej było najbardziej rozwiniętą, a zarazem na wskroś oryginalną analizą krytyczną różnych koncepcji kryminologicznych, które pojawiły się do tego czasu w doktrynie” (Lernell 1973: 36).

Kuczma definiował kryminologię jako „naukę o przestępstwie i przestępczości”, wyrażając przekonanie, że w zakresie badań przestępstwa mieści się też analiza osobowości sprawcy przestępstwa.

Podkreślał znaczenie pozytywistycznych teorii Franza von Liszta i Enrico Ferriego, których naczelną zasługą dla kryminologii było „stworzenie szerokiej platformy dla przyszłych badań kryminologicznych” (Kuczma 1939: 10). Kuczma był przekonany, że w kryminologicznej analizie przestępczości istotny jest „cały zespół czynników wpływających z najrozmaitszych źródeł, zatem zarówno uwarunkowań endogennych, jak i społecznych”. Taki sposób myślenia pochwalał u socjologów Szkoły Chicagowskiej (Parka, Burgessa, Sutherlanda, Shawa), którzy „nie pomijali bynajmniej czynników indywidualnych, a przeciwnie doceniali należycie doniosłość etiologiczno-kryminalną rozwoju psychicznego jednostki, rozwoju będącego odzwierciedleniem dynamizmu otoczenia” (Kuczma 1939: 11), a także Franza Alexandra, który w typologii przestępców uwzględniał przestępców także wyłącznie „społecznie uwarunkowanych”. Dorobek kryminologii zarówno europejskiej, jak i amerykańskiej, Kuczma oceniał jednak krytycznie jako niezadowalający. Prace kryminologów ze szkoły chicagowskiej czy Franza Alexandra z pewnością w jakimś stopniu znał, zanim wyjechał do Stanów Zjednoczonych, są bowiem wskazywane w wykazach piśmiennictwa z zakresu prawa karnego i innych nauk kryminologicznych z tamtego okresu. Nie sposób nie zauważyć u niego znajomości prac kryminologów ze Szkoły Chicagowskiej, także pozycji, do których w opracowaniach europejskich nieczęsto się odwoływano.

Kuczma uważał, że koncepcje psychoanalityczne (psychoanaliza Freuda, koncepcje Alexandra i Stauba) „nie dostarczyły jednolitych wskazań co do źródła

²⁴ Całkowicie w historii polskiej kryminologii prace Kuczmy pominął P. Horoszowski w swych podręcznikach (*Kryminologia* z 1958 i 1965 roku), choć środowisko poznańskie znał, co potwierdza, przywołując publikacje Znanieckiego, a i prace Kuczmy musiał mieć w rękach, choć w bibliografii jej nie przywołuje, odnosząc się choćby do omówień teoretycznych dotyczących powiązań zaburzeń endokrynicznych z przestępczością i niemal cytując dane z „Genetycznego ujęcia przestępstwa” Kuczmy.

zjawisk, które posiadać mają istotne znaczenie w etiologii przestępstwa” (Kuczma 1939: 71), a wnioski opierają się na spekulacjach „ubranych w szaty pozytywistycznego myślenia” (Kuczma 1939: 73). W „Genetycznym ujęciu przestępstwa” przytacza dyskusje prowadzone w czasie jego amerykańskich studiów z Sutherlandem, Burgessem i Shawem, którzy wyrażali pogląd, jakoby psychoanalitycy pomijali całkiem „etiologiczno-kryminalną rolę czynników społecznych” (Kuczma 1939: 74), choć sam Kuczma podkreślał, iż „wprost przeciwnie, uważali go (psychoanalitycy – przyp. ASB) za istotny współczynnik przestępczo-twórczego dynamizmu podświadomości” (Kuczma 1939: 75). Cytował twierdzenie Alexandra, że „przestępczość nie jest przyrodzonym defektem, lecz wyrazem braku wychowania”, a w koncepcji Adlera odwoływał się do definiowania kompleksu niższości jako „przewagi dynamizmów społecznych nad wewnątrzsobowościowymi”.

W opinii Kuczmy badania dotąd prowadzone przez kryminologów, szczególnie w nurcie biopsychicznym, pogłębiły wiedzę o duszy przestępcy (Kuczma 1939: 194), natomiast badania genetyczne nie mogą prowadzić do kategorycznych wniosków wiążących dziedziczenie z etiologią przestępczości.

Koncepcja „genetycznego ujęcia przestępstwa”, którą zaproponował, stanowiła „wyczerpujący program odmiennego podejścia do problemów etiologicznych” (Bossowski 1945: 40). Przedstawił ją w swojej habilitacyjnej monografii „Genetyczne ujęcie przestępstwa” (Kuczma 1939). Bossowski oceniał tę koncepcję jako „nowy projekt badań z zakresu etiologii kryminalnej, który zakłada odstępianie od poszukiwania absolutnych przyczyn czy czynników sprawczych przestępstwa, kierując badania etiologiczne na wszystkie dynamizmy, które działają przy powstaniu przestępstwa” (Bossowski 1945: 64).

„Genetyka kryminalna” miała być analizą wszelkich dynamizmów mających wpływ na działanie przestępcze. Czynników, które zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio sprzyjają aktywności przestępczej. „Genetykę” traktował szerzej, aniżeli tylko jako naukę o dziedziczności. Przede wszystkim Kuczma poddał w wątpliwość przyczynowość, która w naukach ścisłych oznacza regularność następstw, lecz taka prawidłowość nie zachodzi w kryminologii. Każdy człowiek, pisał Kuczma, „reaguje inaczej na najdrobniejsze nawet bodźce wewnętrzne i zewnętrzne, i nie istnieją dwie jednostki o identycznej strukturze psychoorganicznej, a zatem i reakcje wywołane tymi samymi bodźcami są inne” (Kuczma 1939). Po drugie zakładał on, że nie ma sensu szukać absolutnych i wyłącznych przyczyn lub czynników sprawczych przestępczości, ponieważ takowe nie istnieją, natomiast badania kryminologiczne powinny być kierowane na dynamizmy, „które współdziałają w jakikolwiek sposób przy powstaniu działania przestępczego”. Badania takie Kuczma określał jako „analizę genetyczno-kryminalną zjawiska przestępstwa” (Kuczma 1939; Bossowski 1945: 42). Wpisywał się tym samym w nurt multikauzalny kryminologii pozytywistycznej. Z tej pozycji krytycznie oceniał badania etiologiczno-kryminalne, które ograniczały się w zasadzie do stwierdzenia związku między jednym czynnikiem i działalnością przestępczą jednostki, które o ile nie pogłębiały analizy wszystkich czynników poprzedzających działanie przestępcze mogły być podstawą jedynie przyjęcia pewnych przesłanek

bez należytego uzasadnienia. Czynniki przestępczo-twórcze, jak pisał Kuczma, nie jest wartością stałą, ale jest „dynamizmem zmiennym uwarunkowanym każdorazowym układem najróżnorodniejszych czynników wewnątrz osobowościowych” (Kuczma 1939: 227). Do właściwej oceny wartości czynnika przestępczo-twórczego potrzeba możliwie dokładnego przeanalizowania całego procesu rozwoju osobowości człowieka, co w zamierzeniu Kuczmy miało stanowić przedmiot badań genetyczno-kryminalnych. W koncepcji pojawiają się pojęcia

„kompleksów kryminogenicznych (czyli myśli i pragnień przestępczych, a nawet samej tylko aprobaty człowieka wobec zachowań przestępczych, bez konieczności gotowości do osobistego zaangażowania w aktywność przestępczą) oraz elementów kryminogenicznych (które mogą decydować w wysokim stopniu o przeobrażeniu się potencjalnego nastawienia przestępczego w aktywne nastawienie przestępcze)” (Kuczma 1939: 228).

W sferze elementów kryminogenicznych Kuczma wyróżniał elementy „kryminoplastyczne (dynamizm kryminogeniczny jest czynnikiem wtórnym) oraz przestępczo-twórcze (w których dynamizm kryminogeniczny jest zawarty w treści samego elementu psychicznego)” (Kuczma 1939: 256). Jako element przestępczo-twórczy Kuczma definiował „każdą właściwość psychiczną dowodzącą istnienia skłonności do zachowań antyspołecznych, natomiast jako element kryminoplastyczny postrzegał taki element psychiczny, który w konkretnej sytuacji współdziała jako istotny składnik w genezie tworzywa kryminogenicznego” (Kuczma 1939: 269). Do elementów przestępczo-twórczych zaliczył: egocentryzm (w ramach którego lokował także „szeroko w literaturze omawiane zjawisko niedorozwoju moralnego – *moral insanity*, a także brutalność), popędliwość (pożądliwość), chytrość połączoną z przebiegłością (jako jej objaw wskazywał przemyślaną kłamliwość) oraz lenistwo” (Kuczma 1939: 272). Koncepcja dotycząca istnienia elementów przestępczo-twórczych w opinii Kuczmy wstępowała w miejsce powszechnej we współczesnej mu pozytywistycznej literaturze kryminologicznej koncepcji tzw. skłonności przestępczych. Przekonanie o istnieniu takowych uważał jednak za wynik upraszczania problemów kryminologicznych (Kuczma 1939: 278), zresztą jako dowód na nieistnienie skłonności przestępczych podawał zbierane i analizowane m.in. przez Clifforda Shawa życiorysy przestępców.

Kuczma często posługiwał się terminem nadbudowy psychicznej, powstającej w procesie „rozwoju psychoorganicznego jednostki”, związanej z kształtowaniem procesu myślenia i wartościowania, najintensywniejszego w okresie dzieciństwa.

Uważał, że istotą badań kryminologicznych powinno być badanie dynamizmów mających wpływ na działanie przestępcze, wszystkich dynamizmów z zastrzeżeniem, że o postępowaniu człowieka decyduje nie sam fakt istnienia poszczególnych dynamizmów, a „ciągłość dynamiczna”. Zakładał, że można stwierdzić współistnienie dynamizmów jednorodnych oraz heterogenicznych (różnorodnych). Do dynamizmów różnorodnych zaliczał: dynamizmy społeczne, wewnętrzne dynamizmy psychiczne oraz dynamizmy organiczne.

Jako typowy „multikauzalista” nie nadawał ani czynnikom wewnętrznym, ani zewnętrznym dominującej roli w analizie genezy zachowania przestępczego. Genetykę kryminalną postrzegał jako dalszą fazę rozwoju współczesnej mu etiologii kryminalnej. Jako zasady swojej koncepcji postrzegał (Kuczma 1939):

- 1) analizę problemów kryminalnych bez apriorycznej podstawy, unikanie niesprawdzonych faktów jako podstaw stawianych hipotez, a tym bardziej teorii;
- 2) zerwanie z powszechnie przyjętym założeniem metodologicznym przyjmującym za podstawę przekonanie, iż przestępstwo jest zjawiskiem, którego źródło należy szukać w „odbiegającej od przeciętności konstytucji psychofizycznej sprawcy” (Kuczma 1939: 323);
- 3) ścisłe oddzielenie zjawiska przestępstwa i zjawiska przestępczości, jako dwóch odrębnych rzeczywistości dynamicznych, uwzględniając współzależność obu zjawisk względem siebie;
- 4) wszechstronność analizy – oparcie badań kryminologicznych na założeniu, że „wszelkie przejawy życia społecznego i indywidualnego są wynikiem nieustannego przegrupowania najrozmaitszych czynników” (Kuczma 1939: 327), uwzględniając także te, których wpływ na dynamizm przestępczo-twórczy ma charakter jedynie pośredni.

W pierwszej części „Genetycznego ujęcia przestępstwa”, Kuczma wyczerpująco omówił dorobek kryminologii z pierwszych kilku dekad jej istnienia. Krytycznie oceniał sposób i metodologię realizowanych badań kryminologicznych oraz konstruowanych na ich podstawie wniosków i teorii. Jako błąd postrzegał fakt, iż w znakomitej większości przypadków badaniami kryminologicznymi zarówno w nurcie indywidualnym, jak i socjologicznym obejmowano wyłącznie przestępców (przeważnie tylko więźniów lub wychowanków zakładów wychowawczych i poprawczych), nie uwzględniając w badaniach osób nie będących przestępcami. Krytycznie odniósł się także do założenia, iż celem badań kryminologicznych było „ustalenie jak największej liczby charakterystycznych cech osobowości przestępców, zapominając o tym, że nie samo istnienie poszczególnych dynamizmów wewnątrzosobowościowych, lecz ciągłość dynamiczna wszystkich czynników decyduje o postępowaniu jednostki” (Kuczma 1939: 345). W związku z tym ustalenia etiologii kryminalnej pierwszych dekad XX wieku oparto na wnioskach wysnuwanych z „niesystematycznego powiązania kilkunastu cech charakterologicznych i faktów z życia przestępcy”. Finalnie Kuczma podał w wątpliwość podstawowe pozytywistyczne założenie różnicujące przestępców od nieprzestępców. Być może pod wpływem Suthelanda i jego koncepcji „white collar crime” pisał:

„Tylko pewnych przestępców dosięga karząca ręka sprawiedliwości. Unikają piętna przestępcy ci, których jako sprawców przestępstwa nie ujawniono, sprawcy tych wszystkich czynów, o których popełnieniu kompetentne władze w ogóle się nie dowiedziały. (...) Najważniejszą atoli z punktu widzenia etiologiczno-kryminalnego grupę przestępców nierejestrowanych tworzą ci, którzy bądź ze względu na swe stanowisko, bądź ze

względu na władzę, którą rozporządzają, są de facto z punktu widzenia prawnokarnego nieuchwytni. Ludzie ci bardzo często cieszą się opinią pierwszorzędną, są otaczani często nawet szacunkiem, jakkolwiek wtajemniczeni w ich życie osobiste mogliby niejedną rzecz o ich skłonnościach przestępczych i nastawieniu antyspołecznym powiedzieć. Przekonany jestem, że jeśli się kiedykolwiek udało uchwycić przestępczość tych właśnie jednostek, uczeni byłiby o wiele ostrożniejsi w budowaniu hipotez etiologiczno-kryminalnych, które we współczesnym stanie wiedzy kryminologicznej mogą się po większej części odnosić jedynie do społecznie i gospodarczo upośledzonych członków grupy społecznej. Dopóki przeto kryminologowie w krąg swych rozważań etiologiczno-kryminalnych nie wciągną tych prawnie nieuchwytnych warstw wyższych i nie uświadomią sobie, że niektórzy z tych, z którymi współżyją, stanowią jednostki o wybitnym dynamizmie przestępczo-twórczym, dopóty tworzyć będą teorie przedstawiające istotę typu kryminalnego w świetle fałszywym” (Kuczma 1939: 349).

Zakończenie

Postać Tadeusza Kuczmy jako kryminologa, mimo jego krótkiej naukowej i akademickiej aktywności bez wątpienia zapisała się w historii kryminologii polskiej (Widacki et al. 2022). W ciągu zaledwie jedenastu lat swojej aktywności naukowej Kuczma do polskiego dorobku kryminologicznego zdążył wnieść swą habilitacyjną monografię i koncepcję „genetycznego ujęcia przestępstwa”, opierającą się na krytycznej i głębokiej analizie ówczesnej kryminologii, analizie tym bardziej wartościowej, bo uwzględniającej socjologiczną perspektywę badań kryminologicznych podejmowanych przez kryminologów orientacji socjologicznej z Uniwersytetu Chicagowskiego. Takiego omówienia dorobku ówczesnej kryminologii nie dokonał w tamtym czasie nikt inny.

Nie przesadził więc Leszek Lernell z opinią, iż „praca Kuczmy uderza swymi rozległymi horyzontami badawczymi, przebogata erudycją, sięgającą nie tylko do piśmiennictwa kryminologicznego, ale także socjologicznego, psychologicznego, psychiatrycznego, biologicznego, antropologicznego, etnograficznego” (Lernell 1973: 36).

Niewątpliwie Kuczma był pierwszym polskim kryminologiem, który zapoznał się tak obszernie z kryminologią amerykańską, już wtedy zorientowaną przede wszystkim socjologicznie, a po części także psychoanalitycznie, wyraźnie odcinając się tym samym od kryminologii europejskiej i tradycyjnej polskiej, uprawianej przede wszystkim przez prawników karnistów i traktowanej przez nich marginalnie jako co najwyżej nauki pomocniczej prawa karnego.

Obszernie tu przeanalizowany dwuletni pobyt w Ameryce, spotkania i współpraca z najwybitniejszymi postaciami ówczesnej amerykańskiej socjologii, kryminologii, psychologii wywarły wpływ na Kucznię i jego poglądy kryminologiczne. Zetknięcie z perspektywą socjologiczną, antropologiczną, etnograficzną są widoczne w późniejszych poglądach Kuczmy. Mentor Kuczmy i dyrektor Seminarium Nauk Kryminologicznych Józef Bossowski w powojennej monografii „Wiadomości z nauk kryminologicznych” wprost wskazał, że nowatorska koncepcja Kuczmy „opiera się na studiach, które przeprowadzał w Ameryce jako stypendysta Fundacji Rockefellera” (Bossowski 1945: 65). Ocena dotychczasowego stanu kryminologii i jego głęboko przemyślana koncepcja kryminologiczna („genetyczne ujęcie przestępstwa”) ukazuje szeroki horyzont poznawczy, rozległą wiedzę, krytyczne i otwarte podejście do badanych przez kryminologię fenomenów. Z pewnością nie pozostawał też obojętny na własne obserwacje i doświadczenia z pracy w prokuraturze. Szczególnie interesujące – choćby w kontekście historycznym – są liczne odniesienia do rozmów, kontaktów, informacji udzielanych przez amerykańskich opiekunów naukowych Kuczmy – częste odwołania do Edwina Sutherlanda, Shawa, Burgessa, którzy zaangażowali do swoich naukowych aktywności młodego kryminologa z Polski, doceniając jego entuzjazm i otwartość na wiedzę (Rockefeller 1933–1935). Na marginesie warto odnotować, że kilka lat przed Kucznią naukową podróż po Stanach Zjednoczonych odbył prof. Juliusz Makarewicz. Swoistym sprawozdaniem z tej podróży jest książka „USA – kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych” (Makarewicz 1929). Uderzające jest różne podejście Kuczmy i Makarewicza. O ile ten pierwszy chcąc poznać i nauczyć się jak najwięcej chłonał wszystkie nowości przeżywającej swój rozwój kryminologii amerykańskiej, to ten drugi przyglądał się temu z ogromnym dystansem, jakby z mocnym przekonaniem o wyższości nauki europejskiej nad amerykańską, tę ostatnią traktując wyraźnie protekcjonalnie. Krytyczną ocenę organizacji społeczeństwa amerykańskiego, a szczególnie społeczności Chicago, sprzyjającej a wręcz wspierającej przestępczość Makarewicz wyraził w artykule „Zorganizowana przestępczość w Chicago” opublikowanym w 1930 roku w „Gazecie Administracji i Policji Państwowej” (Makarewicz 1930).

Niejednokrotnie w „Genetycznym ujęciu przestępstwa” Kuczma odwołuje się do informacji udzielanych przez kryminologów ze Szkoły Chicagowskiej, cytuje materiały udostępnione mu do wglądu (choćby opracowanie Johna Landesco²⁵), przedstawia postaci, które w literaturze kryminologicznej pojawiły się dopiero kilka lat po powrocie Kuczmy ze Stanów, jak na przykład Chic Conwell, złodziej – bohater klasycznej pozycji

²⁵ John Landesco (1890–1954) – był socjologiem, pracownikiem Instytutu Prawa Karnego i Kryminologii Uniwersytetu w Chicago. Jego pierwsze badania, wykonywane pod opieką m.in. E. Burgessa dotyczące przestępczości zorganizowanej finansowane były także przez Fundację Rockefellera, a sam Landesco mieszkał z gangsterami, co umożliwiło mu zebranie ogromnej ilości materiałów z pierwszej ręki na temat zorganizowanej przestępczości w Chicago w czasach prohibicji. Efektem tych badań miała być m.in. monografia poświęcona Gangowi 42, która nie została opublikowana, natomiast różne jej rozdziały ukazały się w „Journal of Criminal Law and Criminology” (jak choćby Landesco J. (1933). ‘Life History of a Member of the 42 Gang’. *Journal of Criminal Law and Criminology* 23(6)).

Sutherlanda, która ukazała się w 1937 roku. Interesujące i w kontekście poglądów kryminologicznych Kuczmy zaskakujące są jego badania nad „różnicami rasowymi w nastawieniu przestępczym” (Kuczma 1933: 45). Być może zainteresowania te, obce głównemu nurtowi kryminologii amerykańskiej, wynikały z obecnego w międzywojennej kryminologii dyskursu eugenicznego (Koredczuk 2021). Kuczma nie zabrał jednak głosu w żadnym z periodyków eugenicznych (do takich w Polsce należały m.in. „Higiena Polska”, czy „Zagadnienia rasy. Eugenika Polska”). W ocenie prowadzonych w Ameryce badań z zakresu analizy przestępczości grup rasowych, krytycznie odniósł się do przyczynków teoretycznych etiologii przestępczości Afroamerykanów (Kuczma 1939: 36). Zamierzał, a przynajmniej tak deklarował, rozszerzyć badania na społeczności chińską, japońską, meksykańską i indyjską (Kuczma 1933: 45), jednak nie pozostawił wyników tych analiz.

Sposób, w jaki Radzinowicz zapamiętał młodego, pełnego pasji i kryminologicznej ciekawości prokuratora z Poznania, z pewnością był trafną obserwacją. Wybuch wojny uniemożliwił Tadeuszowi Kuczmi realizację jego planów. Szukał możliwości zrozumienia przyczyn przestępczości, w swojej nowatorskiej koncepcji postawił na konieczność analizy każdego indywidualnego przypadku. Tymczasem w Forcie VII, gdzie jego życie się zakończyło, obserwował i doświadczał najbardziej mrocznych stron ludzkiej natury, niewyobrażalnego okrucieństwa i zła. Nie przetrwał. Pozostawił dwie prace, a każda oceniona została jako wybitna.

W opinii Radzinowicza jedynie aktywność naukowa Tadeusza Kuczmy na Uniwersytecie Poznańskim i Stanisława Batawii na Uniwersytecie Warszawskim stanowiły – jak pisał – „wąskie okno” dla polskiej kryminologii. Z perspektywy czasu, diagnoza Radzinowicza okazała się słuszna. Kuczma, zamordowany przez hitlerowców, nie dożył czasów powojennych. Drugi wskazany przez Radzinowicza – Stanisław Batawia – jako nadzieja polskiej kryminologii przetrwał wojnę i niesprzyjające rozwojowi kryminologii czasy stalinowskie. Dzięki niemu kryminologia polska przetrwała swój najgorszy okres, odradzając się powoli po roku 1956.

Oświadczenie w przedmiocie konfliktu interesów

Autorka zgłaszanego artykułu oświadcza, że nie istnieje konflikt interesów. Tzn. autorka (albo jej pracodawcy lub sponsorzy) nie mają jakiegokolwiek bezpośredniego lub pośredniego finansowego, prawnego lub zawodowego interesu albo związku z innymi organizacjami lub instytucjami, które mogą mieć wpływ na omawiane w tekście badania.

Finansowanie

Autorka ujawniła otrzymanie wsparcia finansowego na badania, autorstwo i/lub publikację artykułu. Artykuł powstał w ramach realizacji projektu WPAiSM/PRAWO/SUB/9/2021-KON.

Bibliografia

- Bossowski J. (1945). *Wiadomości z nauk kryminologicznych* [Criminological science news]. Poznań: Księgarnia Akademicka.
- Bossowski J.J., Pospieszalski K.M., Tymieniecki K. i Wojciechowski Z. (1955). 'Materiały – Uniwersytet Poznański na początku hitlerowskiej okupacji' [Materials – the University of Poznan at the beginning of the Nazi occupation]. *Przegląd Zachodni* 7–8, s. 580–595.
- Cyprian T. (1958). 'Józef Jan Bossowski' [Józef Jan Bossowski]. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 20(2), s. 351–355.
- Fleszyński K. (1934). 'Kurs kryminologiczny w Warszawie' [A criminological course in Warsaw]. *Głos Sądownictwa* 6(1), s. 67–70.
- Hołyst B. (1979). *Kryminologia* [Criminology]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Horoszowski P. (1958). *Kryminologia. Wybrane zagadnienia* [Criminology. Selected issues]. Warszawa: Centralny Zarząd Więziennictwa.
- Horoszowski P. (1965). *Kryminologia* [Criminology]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Janicka D. (2016). 'O pionierach nauk kryminologicznych w Polsce' [About the pioneers of criminological sciences in Poland]. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 48(1), s. 29–50.
- Kalendarz Informator Sądowy na rok 1934* [Calendar of the Court Information Journal for 1934] (1934). Warszawa: Biblioteka Prawnicza.
- Koredczuk J. (2021). 'Koncepcje eugeniczne w polskiej nauce kryminologii w okresie międzywojennym (aspekty prawno-kryminalne)' [Eugenic concepts in the Polish science of criminology in the interwar period (legal and criminal aspects)]. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 43(1), s. 233–241.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 1930/1 za rektoratu Prof. Dr. Stanisława Kasznicy i otwarcie roku szkolnego 1931/2 przez nowego rektora Prof. Dr. Jana Sajdaka w dniu 25 października 1931 roku* [Kronika UP] [Chronicle of the University of Poznań] (1932). Poznań: Uniwersytet Poznański.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Sajdaka i otwarcie roku szkolnego 1932/33 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego w dniu 23 października 1932 roku.* [Kronika UP] [Chronicle of the University of Poznań] (1933). Poznań: Uniwersytet Poznański.

- 'Kronika Zakładu prof. J. Bossowskiego Wydziału Prawno-Ekonomicznego Uniwersytetu Poznańskiego' [Chronicle of the Professor J. Bossowski Department, Faculty of Law and Economics, University of Poznań]. W *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Sajdaka i otwarcie roku szkolnego 1932/33 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego w dniu 23 października 1932 roku* [Chronicle of the University of Poznań] (1933). Poznań: Uniwersytet Poznański, s. 110.
- Kuczma T. (1932). 'Recenzja Batawia S. Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych. Warszawa 1931' [Review Batawia S. Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych. Warszawa 1931]. *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny* 12(2), s. 257–261.
- Kuczma T. (1932). 'Recenzja. Rabinowicz Leon: Le crime passionnel. Paris, Rivière' [Review. Rabinowicz Leon: Le crime passionnel. Paris, Rivière]. *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny* 12(2), s. 268–270.
- Kuczma T. (1932a). *Przestępstwa zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii* [Collective crime in the light of contemporary criminology]. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk: skł. gł. w Księgarni Jana Jachowskiego.
- Kuczma T. (1939). *Genetyczne ujęcie przestępstwa* [A genetic approach to crime]. Poznań: Drukarnia S.A. Ostoja.
- Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. (2016), 'Profesor Józef Jan Bossowski – „ojciec” uniwersyteckiej kryminalistyki w Polsce' [Professor Józef Jan Bossowski – the „father” of university forensics in Poland]. W J. Wójcikiewicz i V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.) *Paradygmaty kryminalistyki* [Forensics paradigms]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 77–92.
- Lernell L. (1973). *Zarys kryminologii ogólnej* [An outline of criminology general]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Makarewicz J. (1929). *USA. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych* [Criminology. Travel cards from the United States]. Lwów: Towarzystwo Wydawnicze Ateneum.
- Makarewicz J. (1930). 'Zorganizowana przestępczość w Chicago' [Chicago organized crime]. *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 11, s. 391–394.
- Marczewski J. (1972). 'Eksterminacja fizyczna ludności Poznania (1939–1945)' [Physical extermination of the population of Poznań (1939–1945)]. *Przegląd Zachodni* 1, s. 40–66.
- Meisel W. (1983). 'Kuczma Tadeusz' [Kuczma Tadeusz]. W A. Gąsiorowski i J. Topolski (red.) *Wielkopolski Słownik Biograficzny* [Greater Poland Biographical Dictionary]. Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 390–391.
- Nelken J. (1983a). 'Z dziejów kryminologii w okresie międzywojennym' [The history of criminology in the interwar period]. *Państwo i Prawo* 4, s. 86–92.
- Nelken J. (1983b). *Z dziejów kryminologii w okresie międzywojennym (Polskie Towarzystwo Kryminologiczne 1921–1938)* [From the history of criminology in the interwar period (Polish Criminological Society 1921–1938)]. Łódź: Zrzeszenie Prawników Demokratów.
- Nelken J. (1986). 'Polska myśl kryminologiczna od schyłku XIX w. do 1939 r.' [Polish

- criminological thought from the late nineteenth century to 1939]. *Archiwum Kryminologii* 13, s. 223–260.
- Olszewski M. (1974). *Fort VII w Poznaniu* [Fort VII in Poznań]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Ostrowska K. i Wójcik D. (1986). *Teorie kryminologiczne* [Criminological theory]. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Pierwsze Sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej 1928/31* [The First Report of the National Culture Fund 1928/31] (1931). Warszawa: Drukarnia Państwowa, Wydawnictwo Funduszu Kultury Narodowej.
- ‘Przegląd piśmiennictwa. Prawo i proces karny i inne nauki kryminologiczne’ [Literature review. Criminal law and procedure, and other criminological sciences] (1932). *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 12(4), s. 865–1010.
- Radzinowicz L. (1998). *Adventures in Criminology*. London, New York: Taylor & Francis Ltd.
- Shenk G. (1978). ‘J. Thorsten Sellin: Pioneering in penology and slavery and the penal system [Review of pioneering in penology: The Amsterdam Houses of Correction in the sixteenth and seventeenth centuries; slavery and the penal system, by J.T. Sellin]’. *Crime and Social Justice* 10, s. 36–52. Dostęp online: <http://www.jstor.org/stable/29766049>.
- ‘Sprawozdanie Seminarium prawa i procesu karnego oraz innych nauk kryminologicznych za rok akademicki 1934/35’ [Report of the Seminar on criminal law and trial and other criminological sciences for the academic year] (1936). W *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Rungego i otwarcie roku szkolnego 1935/36 w dniu 20 października 1935 roku* [Chronicle of the University of Poznań]. Poznań: Uniwersytet Poznański, s. 55–56.
- Szuba-Boroń A. (2021). *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki* [The image of the criminal in Sergiusz Piasecki’s prose against the background of the criminological views of the era]. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Świda W. (red.) (1977). *Kryminologia* [Criminology]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tyszkiewicz L. (1983). *Kryminologia. Zarys systemu* [Criminology. The outline of the system]. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Tyszkiewicz L. (1986). *Kryminologia. Zarys systemu* [Criminology. The outline of the system]. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Wachholz L. (1894a). ‘O obłąkaniu moralnym ze stanowiska antropologii kryminalnej’ [On moral insanity from the point of view of criminal anthropology]. *Przegląd Lekarski* 10, s. 127–128.
- Wachholz L. (1894b). ‘O obłąkaniu moralnym ze stanowiska antropologii kryminalnej’ [On moral insanity from the point of view of criminal anthropology]. *Przegląd Lekarski* 12, s. 153–154.
- Wachholz L. (1894c). ‘O obłąkaniu moralnym ze stanowiska antropologii kryminalnej’ [On moral insanity from the point of view of criminal anthropology]. *Przegląd Lekarski* 13, s. 168–169.

- Wachholz L. (1922). 'Wojna a zbrodnia. Studium kryminologiczne' [War and crime. Criminological study]. *Przegląd Współczesny* 3, s. 71–87 [odbitka: s. 1–17].
- Wachholz L. (1927). *Alkoholizm a przestępstwo* [Alcoholism and crime]. Kraków: Centrala Kół Abstynenckich Młodzieży.
- Wachholz L. (1937). 'Geneza przestępstwa a prawo kontrastu' [The origin of the crime and the law of contrast]. *Polska Gazeta Lekarska* 16(31–32) s. 1–15.
- Widacki J. (2020). 'Początki kryminologii w Polsce. Od ery prepozytywistycznej do pełnego pozytywizmu' [Earliest days of Polish criminology. From the pre-positivist era to the mature positivist era]. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 13(4), s. 491–509.
- Widacki J. (2021). 'Dlaczego w okresie międzywojennym na polskich uniwersytetach nie było katedr kryminologii?' [Why there were no departments of criminology in Polish universities in the interwar period]. W D. Zienkiewicz (red.) *Wokół kryminalistyki. Nauka i praktyka. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Widle* [Around forensics. Science and practice. Commemorative book dedicated to Professor Tadeusz Widle]. Toruń: Dom Organizatora, s. 173–179.
- Widacki J., Dadak W., Grzyb M. i Szuba-Boroń A. (2022). *Kryminologia. Zarys systemu* [Criminology. The outline of the system]. Warszawa: C.H. Beck.
- Zalewski W. (2020). 'Dziedzictwo Edwina Hardina Sutherlanda, czyli o „socjologicznym” podejściu do wyjaśnienia przyczyn przestępczości i kilku problemach z nim związanych' [The Legacy of Edwin Hardin Sutherland, or on the „sociological” approach to explaining the causes of crime and some problems associated with it]. W P. Ostaszewski i K. Buczkowski (red.) *Granice prawa. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, s. 103–124.

Archiwalia

- 'Akta osobowe Prokuratury' [Personal files of the Prosecutor's Office] (1931). W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.
- 'Korespondencja Prokuratora' [Prosecutor's correspondence] (1931). W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.
- 'Korespondencja Prokuratora SA w Poznaniu z Ministerstwem Sprawiedliwości' [Correspondence of the Prosecutor of the Court of Appeal in Poznań with the Ministry of Justice] (1935). W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.

- ‘Korespondencja Prokuratora SA w Poznaniu z Ministerstwem Sprawiedliwości’ [Correspondence of the Prosecutor of the Court of Appeal in Poznań with the Ministry of Justice] (1938). W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.
- ‘Korespondencja SA w Poznaniu z Ministerstwem Sprawiedliwości’ [Correspondence of the Court of Appeal in Poznań with the Ministry of Justice] (1938). W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.
- Kuczma T. (1931). ‘Wniosek Kuczmy do Ministra Sprawiedliwości’ [Kuchma’s application to the Minister of Justice]. W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.
- Kuczma T. (1933). ‘Korespondencja T. Kuczmy do Ministra Sprawiedliwości’ [Correspondence of T. Kuczma to the Minister of Justice]. W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.
- Rockefeller Foundations records [RF RG, Kuczma, S56] (1933–1935). Fellowships recorder cards RG 10, SG 10.2, Humanities Fellows, Series 5, Poland, Kuczma (Dr) Tadeus (Poland).
- ‘Tadeusz Kuczma’ (1933–1935). W *Zespół Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie. Akta osobowe sędziów, notariuszy, prokuratorów i komorników* [Team Ministry of Justice in Warsaw. Personal files of judges, notaries, prosecutors and bailiffs]. Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/285/0/23.5/13/2970.

Źródła internetowe

- Iacobelli T. (2022). *Sex Problems as Social Problems: The Bureau of Social Hygiene, 1911–1934*, Resource.rockarch.org. Dostęp online: <https://resource.rockarch.org/story/bureau-of-social-hygiene-prostitution-history/> [20.03.2022].
- Prokuratura Krajowa (2020). *Sylwetki prokuratorów. Tadeusz Kuczma* [Prosecutors silhouettes. Tadeusz Kuczma], Pk.gov.pl. Dostęp online: <https://pk.gov.pl/prokuratura/historia-prokuratury/sylwetki-prokuratorow-poleglych-w-czasie-ii-wojny-swiatowej/tadeusz-kuczma/> [24.04.2022].